

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ НАУКИ

УДК 347.91/95

СТАНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОВИЙ АСПЕКТ

Слинько Д. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
факультету з підготовки слідчих
Харківського національного
університету внутрішніх справ

Анотація: Стаття присвячена дослідженню процесуального права, вивченню підходів до розгляду даної категорії та її сутності, що склалися в юридичній науці, зокрема, вітчизняній. На підставі теоретичного аналізу юридичної літератури визначені особливості прояву процесуального права як самостійної галузі права, визначені його основні риси, досліджено етапи його становлення.

Ключові слова: процесуальне право, матеріальне право, судове право, матеріальні та процесуальні норми права, юридична форма, юридичний процес, юридична форма, предмет правового регулювання, метод правового регулювання, цивільний процес, кримінальний процес, юридична процедура.

Аннотация: Статья посвящена исследованию процессуального права, изучению подходов к рассмотрению данной категории и его сущности, которые сложились в юридической науке, в частности, отечественной. На основании теоретического анализа юридической литературы определены особенности проявления процессуального права как самостоятельной отрасли права, указаны его основные черты, этапы становления.

Ключевые слова: процессуальное право, материальное право, судебное право, материальные и процессуальные нормы права, юридическая форма, юридический процесс, предмет правового регулирования, метод правового регулирования, гражданский процесс, уголовный процесс, юридическая процедура.

Annotation: The article is devoted to procedural law, the study of approaches to address this category, and the spirit that has developed in the jurisprudence, in particular, domestic. Based on the theoretical analysis of the legal literature identified particular manifestation of procedural law as a separate branch of law are its main features, stages of development.

Key words: procedural law, substantive law, judicial law, substantive and procedural rules of law, legal form, legal process, the subject of legal regulation, the method of rule of law, civil procedure, criminal procedure, legal procedure.

Безпосередня діяльність із розгляду правових спорів у вигляді певної процедури виникла, як відомо, вже на ранніх етапах розвитку держави і права. За думкою Г.В. Мальцева, «зародження примітивних процесуальних форм, що впорядковували конфліктну ситуацію суперечки чи накладання покарання за дії, близькі до злочину або були ним, належать до досить ранніх стадій людського суспільства» [1, с. 111].

Процесуальне право як сукупність правових норм, що регулюють юрисдикційну діяльність спеціально вповноважених органів, виникає лише на пізніх етапах розвитку людського суспільства, оскільки певною мірою відображає ступінь цивілізованості суспільства [2, с. 298].

Питання щодо процесуального права в правовій науці Російської імперії, до складу якої на той час частково входила Україна, пройшло певні стадії розгляду. При цьому слід відзначити, що в основу розробок російських юристів покладені дослідження германських учених, відповідно до яких взаємодія між матеріальним правом і процесом відбувалася на підставі обслуговуючої ролі процесу як складового елементу, його залежності від матеріального права та динамічності [3, с. 15-17].

Самостійно від матеріального права і один від одного цивільний та кримінальний процеси почали вивчатися наприкінці XIX – на початку XX ст.

Відносно до цивільного права та процесу відзначалося, що цивільний процес є інститутом публічного права, а цивільне право – приватним. Цивільний процес має самостійний об'єкт самостійні завдання. Предмет вивчення цивільного права має систему суб'єктивних цивільних прав – сукупність правил, що нормують приватні інтереси, цивільний процес – організацію встановлення і охорони суб'єктивних цивільних прав [3, с. 18]. У працях російських юристів обґрунтовувалася також самостійність кримінального процесу [4, 5]. Об'єктом кримінального права є особиста винуватість і караність, а об'єктом кримінального процесу – встановлення права держави на покарання [5, с. 4].

Одночасно з обґрунтуванням самостійності цивільного та кримінального процесів у цей період у юридичній науці починає окреслюватися предмет процесуального права [6, с. 22]. Професор М.М. Розін відзначав, що на відміну від науки матеріального права, що є публічним чи приватним, вивчає юридичні відносини в умовах їх нормального виникнення, предметом науки процесуального права є діяльність держави з вирішення суперечок про право, зі встановлення і охорони дійсного права. Суд виступає єдиним органом, що вирішує суперечки про право, встановлює і охороняє його. Відхилення від цього права залежать виключно від зовнішніх, історико-культурних умов і не впливають на загальні засади [4, с. 25-26]. Поряд із цим, В.О. Рязановський стверджував, що існуючі взаємний вплив і зв'язок між цивільним правом і цивільним процесом не

усувають їх принципової відмінності, не позбавляють обидві науки самостійного значення [3, с. 18].

Таким чином, наприкінці XIX – на початку XX століть у правничій науці формується нова галузь знань, що має предметом дослідження процесуальне право, розуміння якого пов'язується з правоохоронною (включаючи право встановлювальну) діяльність судових органів. Спочатку це були розробки, які стосувалися окремих видів процесу [6, с. 23]. Згодом в юридичній науці з'явилася доктрина, згідно з якою під процесом розуміли єдину наукову дисципліну, побудовану на загальних засадах, а окремі види процесу (цивільний, кримінальний, адміністративний) розглядалися як галузі цієї єдиної науки [3, 4, 7]. І.Я. Фойницький відзначав, що кримінальне судочинство, пов'язане з кримінальним правом за змістом і завданнями, тісно пов'язане також з цивільним процесом за змістом і формою. Вони разом складають систему судового права, включаючи адміністративну юстицію [5, с. 4]. Дослідивши схожість і відмінність кримінального і цивільного процесів, знайшовши загальність у предметі та основних питаннях в обох науках, однорідність матеріалу, збіг деталей та незначущість і непринциповість розбіжностей між ними, І.В. Михайловський дійшов висновку, що обидва процеси повинні об'єднатися в науку судового права, при цьому особливості кримінального і цивільного судочинства становлять лише окремі питання цієї єдиної науки [7, с. 8]. У свою чергу, дослідивши основні елементи процесу, В.О. Рязановський дійшов висновку, що збігаються не тільки завдання і цілі процесуальної діяльності, але й юридична природа, (конструкція) процесу, а також основні принципи судоустрою і судового провадження [3, с. 73].

Концепція процесуального права як судового права отримала продовження в працях радянських вчених. За думкою прихильників даної концепції, ідея судового права є не тільки науковою концепцією, але й відповідним явищем правової науки. Вони прагнули обґрунтувати існування вторинної комплексної галузі права, яка поєднує судоустрій, кримінальне й цивільне судочинства, що є окремими галузями права, причому всі вони, зберігаючи свою самостійність і специфічні риси й властивості окремих галузей права, зв'язуються безпосереднім відношенням кожної з них до єдиної галузі державної діяльності – правосуддя. У цьому полягає сутність концепції судового права, що поєднує ті галузі діючого права, які визначають і регулюють організацію правосуддя, його здійснення за окремими категоріями підвідомчих суду справ [8, с. 3].

Особливості запропонованої концепції полягають у тому, що: 1) головною ознакою є загальність вже існуючих як самостійні галузі у вітчизняному праві (самостійних також і за ознакою наявності самостійного кодексу) кримінально-процесуального і цивільно-процесуального права; 2) адміністративний процес, унаслідок його галузеві неоформленості не ставиться поряд з ними відповідно до процесуального права ні в якому розумінні не відноситься; 3) процеси поєднуються з групою матеріально-правових норм, що регулюють судоустрій. Таким чином, первинним

в теорії є ознака здійснення судочинства, а не матеріального чи процесуального.

Автори судового права, розглядаючи його як комплексну галузь права, що складається з норм цивільного і кримінального процесів та судоустрою, не випадково визначили результат такого об'єднання «судовим правом», а не «судовим процесом». Однією з підстав об'єднання цих суміжних матеріальних та процесуальних явищ був очевидний тісний зв'язок матеріального права з судоустроєм, оскільки для застосування процесуального права необхідне існування відповідним чином організованих судів [9].

Унаслідок кодифікації, проведеної у СРСР в 60-х роках XX ст., галузі цивільно-процесуального і кримінально-процесуального права, що раніше різко відрізнялися одна від одної не тільки в деталях, але й загальних принципових положеннях, після кодифікації значно зблизилися. Цивільний і кримінальний процеси мають багато загального, і комплексне вивчення їх загальної юридичної природи, загальних принципів, цілей, властивостей, джерела яких лежать не тільки в процесуальній праві, але й у природі суду як органа держави, покликаного винятково для вирішення спорів про право, у законах пізнання, що лежать в основі доказового права, у взаєминах держави й особистості, що визначають положення особистості в судочинстві, безсумнівно, мало велике позитивне значення. Однак з боку теоретиків права і процесуалістів, концепція судового права була піддана критиці.

За думкою Р.Є. Гукасяна та П.Ф. Пашкевича, у судового права відсутні як єдиний предмет правового регулювання, так і метод. Указується також, що створення комплексної правової галузі судового права призведе до ігнорування істотних відмінностей між кримінальним і цивільним процесами, оскільки вони відрізняються за предметом, за завданнями і процесуальними формами [10, 11].

Підставою такої гострої критики стало те, що її автори наполягають на існуванні в системі права відповідної складної, комплексної галузі й саме до цього зводять проблему, вважаючи це основою теорії, в той час як для обґрунтування теорії зовсім немає необхідності у наявності галузі судового права. Для теорії судового права досить мати свій предмет дослідження [12, с. 20].

Основу ж цього предмета становить те загальне, що внесе в зміст процесуальних галузей природою й структурною організацією такого важливого органу держави, як суд. Необхідність виконання функцій правосуддя стосовно різних галузей права приводить до певного універсалізму в діяльності суду. У підсумку, за словами В. М. Протасова, відбувається зворотний вплив структури на функцію. І теорія судового права покликана досліджувати природу суду, оптимальні варіанти організації його структури, вплив останньої на процес і зміст процесуального права [12, с. 12, 13].

Тому в цьому аспекті як теоретична конструкція, що вивчає організацію суду і юридичний процес і їх взаємний вплив, теорія судового права заслуговує підтримки, оскільки частинною предмета теорії судового права є процесуальне право [6, с. 28]. Процесуальне право, на думку прихильників зазначеної концепції, є сукупністю правових норм,

що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі здійснення правосуддя, у зв'язку з ним або з діяльністю, що спрямована на підготовку здійснення правосуддя [8, с. 17].

Розуміння процесуального права як специфічної форми судової діяльності є традиційним, так званим «вузьким», його підтримали такі прихильники традиційного розуміння процесуального права, як М.М. Полянський, М.С. Строгович, В.М. Савицький, А.О. Мельников. Прихильниками «вузького» розуміння процесуального права вказується, що суспільні відносини, які виникають у процесі здійснення правосуддя, мають якісні специфічні особливості, зокрема, особливий суб'єктний склад і зміст [13, с. 56]. Суд як учасник процесуальних відносин – це особливий орган держави. Від інших правоохоронних органів він відрізняється своєю правовою природою, місцем у системі органів держави й механізмі правового регулювання виконуваними завданнями, принципами, формами й методами діяльності.

У зв'язку з цим процесуальне право має специфічний метод правового регулювання, що виражається в таких процесуальних принципах: законності, об'єктивної істини, диспозитивності, змагальності, презумпції невинуватості, процесуальної рівності, усності, гласності та ін. Для методу є характерними також особливі категорії правоздатності і дієздатності, особлива компетентність органів правосуддя та особлива (законна) сила юрисдикційного акта. Це тягне за собою систему суб'єктивних прав і обов'язків зацікавлених осіб і владних повноважень органів правосуддя. Все це закріплюється в нормах процесуального права [13, с. 33].

Можна зробити висновок, що прихильники «вузького» розуміння процесу намагалися обґрунтувати якісні особливості предмета і методу правового регулювання процесуального права.

Слід відзначити, що прихильники «широкого» розуміння процесуального права не заперечують необхідності суворої регламентації правотворчості, оскільки будь-який процес застосування органами держави, навіть за примусовості реалізації норм, має однорідний характер, незважаючи на відмінності у змісті та процесуальних формах діяльності держави і посадових осіб [14, с. 59].

Із розвитком юридичної науки традиційне поняття процесуального права доповнюється висновками щодо наявності власних процесуальних норм у конституційному, фінансовому, земельному, колгоспному, трудовому, пенсійному праві та формується так званий «широкий» підхід до визначення поняття і меж юридичного процесу. Сутність цього підходу полягає в тому, що функції процесуального права не обмежуються тільки регламентацією примусу і вирішенням цивільно-правових спорів та, крім кримінального і цивільного процесів, у системі матеріальних галузей існують процесуальні норми та інститути, на підставі яких здійснюється діяльність по застосуванню матеріально-правових норм будь-яких галузей права [6, с. 32].

За думкою П.О. Недбайла, процесуальна форма є притаманною будь-якій діяльності з приводу

застосування правових норм [15, с. 26]. Таку ж позицію займав Л.С. Явич, який відзначав, що процесуальні норми регулюють також процес застосування гіпотез і диспозицій та обґрунтовували наявність у системі радянського права єдиної процесуальної галузі права, що повинна вирішити єдине завдання регулювання відносин із застосування юридичних норм [16, с. 96-97].

Систематизацію, узагальнення й розвиток новий напрямок щодо розуміння призначення процесуальних форм у загальнотеоретичному плані отримав у роботах В.М. Горшенева. Він висунув ідею про наявність у праві самостійної його частини – процесуального права, норми якого регламентують усі сторони діяльності і відносини не тільки в юрисдикційній сфері, але й при розгляді й вирішенні будь-якими державними органами та посадовими особами різноманітних індивідуальних справ позитивного характеру. За його думкою, процес як такий має місце завжди, коли здійснюється правозастосовна діяльність по реалізації матеріально-правових приписів будь-яких галузей права, та що із правозастосовною діяльністю – її наявністю або відсутністю – слід зв'язувати наявність або відсутність процесу [17]. Розвиваючи цю точку зору, В. М. Горшенев відзначав, що «норми процесуального права виступають своєрідною надбудовою над нормами матеріального права й тому спрямовані на регулювання суспільних відносин, які складаються в процесі застосування норм матеріального права при наявності обставин, що вимагають цього застосування. Вони мають загальну мету – сприяти досягненню результату, переслідуваного нормою матеріального права». В.М. Горшенев підкреслює, що «у предметі правового регулювання слід розрізнити два комплекси відносин: «ті, що організуються» і «організаційні». Перші становлять предмет регулювання норм матеріального права, а другі – предмет норм процесуального права» [18, с. 219, 221].

Таким чином, предметом процесуального права вважаються організаційні відносини, що складаються у процесі правотворчості і правозастосування. Деякі ж учені взагалі вважали, що юридичний процес є порядком реалізації суб'єктивних прав і обов'язків [15, с. 107].

Разом із тим у науці виникає невизнання такого підходу до розуміння юридичного процесу та процесуального права. А.М. Васильєв вважав, що не існує достатніх підстав для розгляду як процесуальної форми будь-якої процедури прийняття юридично значущого рішення державними органами, навіть якщо відсутня її повна регламентація [19, с. 184]. У свою чергу, С.С. Алексєєв призначення процесуальної форми вбачав у регулюванні примусу в галузі правосуддя при вирішенні кримінальних та цивільних справ. За його думкою, розширення поняття процесуальної форми призводить до поступового зникнення з поняття процесуального права змісту, вкладеного в нього законодавством, юридичною практикою, правовою тенденцією [20, с. 123]. Поряд із поняттям «процесуальна форма», яке потрібно зберегти для характеристички процедури в галузі правосуддя, слід увести в науці більш широку, ємну категорію – «юридична процедура», яка

охоплювала б усяку триваючу юридичну діяльність. Згодом С. С. Алексєєв уже припускає в системі права наявність такої інтегрованої структури, як процесуальне право, що охоплює процедурно-процесуальні інститути, які склалися в ряді галузей матеріального права – трудовому, колгоспному, земельному тощо. Однак призначення цього права він, як і раніше, бачить у регламентації державно-примусової діяльності компетентних органів [21, с. 198].

Процесуальне право, за думкою Ю.О. Тихомирова, є такою галуззю права, що має свій об'єкт і методи регулювання, специфічні норми, «стадійні» правовідносини, які виникають на послідовно змінюючих одна одну фазах процесу [22, с. 338]. І хоча в цьому випадку процесуальне право не розглядається в розумінні процесу судочинства, це положення свідчить про широке тлумачення поняття «процесуальне право». За його думкою, «право – багатомірне явище й в його розумінні можна виявити різні грані. Одна з них відображає комбінацію правових норм і, насамперед, матеріальних і процесуальних. Але останнім явно не пощастило у вітчизняному правознавстві, їх недооцінка призводить і в сучасний період до слабкої розвиненості процесуальних норм усередині закону, властиво процесуальних актів і відповідних галузей законодавства. Тим часом гостра потреба в забезпеченні чинності закону, усіх його норм і особливо в судовому захисті прав і законних інтересів громадян і організацій вимагає потужного розвитку юридичного процесу та його видів, процесуальних норм, що їх опосередковують. На порядку денному – формування процесуального права» [23, с. 8].

Слід зазначити, що «процесуальне право» у такому контексті автор наведеної думки справедливо розглядає, насамперед, як галузь юридичної науки. Потреба в наукових теоретичних знаннях про особливості конструювання процесуальної норми, про взаємозв'язок і взаємовідносини в системі процесуальних норм, про системотворчі чинники процесуального права з усією очевидністю виявилася в останні роки – час активного реформування пострадянського, в тому числі й вітчизняного, процесуального законодавства.

За думкою, що склалася у вітчизняній правничій літературі, процесуальне право – сукупність правових норм, якими регулюється порядок (процедура) реалізації матеріальних норм конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного та інших галузей права [24, с. 186-187]. Процесуальне право, отже, нерозривно пов'язане з матеріальним правом. Воно надає енергію матеріальному праву, є процесуальною формою здійснення і захисту останнього. Норми процесуального права в одних випадках мають галузеву кодифікацію (ЦПК України, КПК України), а в інших – знаходяться у законах та інших нормативно-правових актах разом із нормами матеріального права. Таким «змішаним» актом є і Конституція України. В ній, зокрема, зафіксовано повноваження органів усіх гілок державної влади (матеріальні норми), а також порядок утворення і діяльності цих органів (процесуальні норми). Практична дія норм процесуального права передбачає наявність спеціального механізму. В одних випадках він не виокремлюється у самостійну систему, а в інших – для цього утворюються спеціальні органи, зокрема судові. Процесуальне право є обов'язковим

алгоритмом їх правомірної діяльності щодо забезпечення реалізації норм матеріального права.

Такі поняття, як «судочинство», «правосуддя», «процес» розкривають функціональну природу діяльності судів та учасників процесу розгляду юридичної справи. На відміну від цих понять, процесуальне право – сукупність закріплених у чинному національному законодавстві процесуально-правових норм, які регулюють таку діяльність; це самостійна система правових норм, які регулюють певну групу однорідних суспільних відносин; це система норм права, які специфічним методом регулюють суспільні відносини між судом та іншими учасниками процесуальної діяльності під час здійснення правосуддя у справах певної категорії [25, с. 5, 8].

Діяльність юрисдикційних та інших охоронних органів із регулювання суспільних відносин має важливу соціальну значущість і тому відбувається в суворо встановленому нормами права порядку. Ці правові норми об'єднані загальними системотворчими ознаками й утворюють у структурі права процесуальне право.

Соціальне призначення процесуального права, на думку В.М. Горшенєва, полягає в тому, щоб обслуговувати потреби реалізації норм матеріального права у відповідних правовідносинах, а також забезпечувати здійснення цих правовідносин у практичній діяльності їх суб'єктів [26, с. 5, 34].

Крім того, призначення процесуального права виявляється в самостійній службовій ролі, яка йому властива: регламентація юрисдикційної й іншої охоронної діяльності вповноважених суб'єктів із застосування правових норм, що передбачають реалізацію заходів юридичної відповідальності, превентивних заходів, заходів захисту, а також вирішення і усунення інших порушень суспільних відносин.

Більш детально самостійність процесуального права визначається в праві такими критеріями: 1) специфічність матеріально-правових відносин, розвиток і здійснення яких покликано опосередковувати процесуальне право; 2) специфічність призначення матеріально-правових норм, реалізація яких опосередковується процесуальне право; 3) специфічність призначення самого процесуального права в загальній структурі права; 4) специфічність процесуальної діяльності; 5) характер індивідуальних конкретних справ, що вирішуються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мальцев Г.В. Проблемы общей теории права и государства. – М., 1999. – 813 с.
2. Кашанина Т.В. Происхождение государства и права: моногр. – М., 1999. – 336 с.
3. Рязановский В.А. Единство процесса: учебное пособие. – М.: Городец, 2005. – 80 с.
4. Розин Н.Н. Процесс как юридическая наука // Журнал Министерства юстиции. – 1910. – № 8. – С. 25
5. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. 1. – СПб.: Издательство «Альфа», 1996. – 552 с.
6. Лукьянова Е.Г. Теория процесуального права: моногр. – М.: НОРМА, 2003. – 240 с.
7. Михайловский И.В. Судебное право как самостоятельная юридическая наука // Право. – 1908. – №32.

8. Проблемы судебного права: моногр.; под ред. В.М. Савицкого. – М.: Наука, 1983. – 223 с.
9. Полянский Н.П. Вопросы теории советского уголовного процесса: моногр. – М.: Наука, 1956. – 271 с.
10. Гукасян Р.Е. Рецензия на книгу «Проблемы судебного права» // Правоведение. – 1984. – № 5. – С. 107.
11. Обсуждение проблемы судебного права // Советское государство и право. – 1980. – № 1. – С. 141.
12. Протасов В.Н. Основы общеправовой процессуальной теории: моногр. – М., 1991. – 144 с.
13. Проблемы соотношения материального и процессуального права. моногр. – М., 1980. – 156 с.
14. Олейников С.Н. Общетеоретические проблемы юридической процессуальной формы: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. – Х., 1986. – 216 с.
15. Недбайло П.Е. Применение советских социалистических правовых норм: автореф. дисс. ... на соиск. уч. ст. д-ра юрид. наук. – М., 1956. – 29 с.
16. Явич Л.С. Советское право – регулятор общественных отношений в СССР: моногр. – Сталинабад, 1957. – 168 с.
17. Горшенев В.М. Функции и содержание норм процессуального права по советскому законодательству // Проблемы правоведения. – Новосибирск, 1967. – С. 16-38.
18. Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе: моногр. – М., 1972. – 256 с.
19. Васильев А. М. Правовые категории и их место среди категорий обществоведения // Труды Всесоюзного заочного юридического ин-та. – М., 1973. – Т. 32. – С. 76-200.
20. Алексеев С.С. Социальная ценность права в советском обществе: моногр. – М.: Юридическая литература, 1975. – 223 с.
21. Алексеев С.С. Структура советского права: моногр. – М., 1975. – 264 с.
22. Тихомиров Ю.А. Публичное право: учебник. – М.: Изд-во Бек, 1995. – 485 с.
23. Судебная реформа в России: Проблемы совершенствования процессуального законодательства // По материалам научно-практической конференции. Москва, 28 мая 2001. – М., 2001. – 264 с.
24. Шемшученко Ю.С. Процессуальное право // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. ред. кол.) та ін. – К.: «Укр.еникл.», 1998. – Т. 5: П-С. – 2003. – С. 186-187.
25. Тертышников В.И. Гражданский процесс: Курс лекций. – Х., 2001. – 240 с.
26. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика: моногр.; под ред. В.М. Горшенева, П.Е. Недбайло. – М., 1976. – 280 с.

УДК 342.25

АКТУАЛИЗАЦИЯ РОЛИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ НОРМ ПРАВА И ПРАВСТВЕННОСТИ В ГРАЖДАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Воронова И. В.,

кандидат юридических наук,
старший научный сотрудник
научно-исследовательского института
государственного строительства и местного самоуправления
Национальной академии правовых наук Украины

Шепелев В. И.,

кандидат юридических наук, доцент
Ростовского института защиты предпринимателя

Аннотация: В статье обосновывается тезис о повышении роли взаимодействия норм права и нравственности в условиях становления и функционирования гражданского общества. Указанное взаимодействие приобретает ведущий и ценностный характер в системе нормативного регулирования общественных отношений.

Ключевые слова: гражданское общество, нормы морали, правовые нормы, нормативные регуляторы, духовные ценности.

Анотация: У статті обґрунтовується теза про підвищення ролі взаємодії норм права і моральності в умовах становлення і функціонування громадянського суспільства. Зазначена взаємодія набуває провідний і ціннісний характер у системі нормативного регулювання суспільних відносин.

Ключові слова: громадянське суспільство, норми моралі, правові норми, нормативні регулятори, духовні цінності.

Annotation: In the article the thesis about an increase in the role of interaction of the standards of right and morals under the conditions of formation and functioning of civic community is based. Interaction indicated acquires the leading and value nature in the system of the normative regulation of social relations. Article represents interest for the students, graduate students, instructors, who specialize in the problems of the theory of right.

Key words: civic community, the standard of morals (morals), lawful standards, normative regulators, intellectual values.

В условиях становления и функционирования гражданского общества, приоритета прав и свобод человека и гражданина идет переоценка тех духовных ценностей, которые обуславливают жизнедеятельность личности. Это касается в первую

очередь принципов и норм морали (нравственности), которые становятся объектом пристального внимания со стороны общества и каждой личности. Одни моральные стереотипы отвергаются, другие пробивают себе дорогу в жизнь. В связи с этим у определенной части членов общества складывается впечатление, что имеет место крушение этических